

Araştırma Makalesi/Research Article

'Öteki' Üzerinden 'Kendini' Ele Vermek: Ali Mubârek'in *Alemuddîn*'inde 'Ben- Anlatısı' Arkeolojisi¹

Revealing 'the self' via 'the other': The archeology of self-narration in Ali Mubaraks *Alamuddîn*

ŞÜKRAN FAZLIOĞLU

Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Arap Dili ve Belagati
Marmara University, Faculty of Theology, Department of Arabic Language and Rhetoric

(sukran.fazlioglu@marmara.edu.tr), ORCID: 0000-0003-3738-4645

Geliş Tarihi/Date of Arrival: 24.11.2023

Kabul Tarihi/Date of Acceptance: 26.12.2023

Fazlıoğlu, Şükran. "'Öteki' Üzerinden 'Kendini' Ele Vermek: Ali Mubârek'in *Alemuddîn*'inde 'Ben-Anlatısı' Arkeolojisi," *Ceride* 1, no. 2 (Aralık/December 2023): sayfa/pp 102-120.
DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.10667315>

Öz

1798'de Napolyon Bonapart'ın (ö. 1821) Mısır'ı işgaliyle birlikte Batıyla yakından tanışan Mısır halkı, Fransa'ya gönderilen öğrenciler aracılığıyla bu tanışıklığı derinleştirdi ve bir anlamda 'öteki'ni tanıyarak 'kendini' bulmaya kalkıştı. Bu sürecin önemli tanıklarından biri de Ali Mubârek'tir (1823-1893). 19. yüzyılın başında paşa ve emir çocuklarıyla beraber tahsil için Fransa'ya gönderilen Ali Mubârek, Fransızca öğrendi ve dönemin Fransa'sında hakim bilgi ve kültür ile tanıştı.

1 Makale, İstanbul Medeniyet Üniversitesi'nde 15-17 Haziran 2022 tarihleri arasında yapılan Osmanlı Literatüründe Ben Anlatıları başlıklı sempozyumda sunulan bildirinin genişletilmiş halidir.

Ali Mubârek, daha sonra, para kazanmak için Avrupa'ya giden *Alemuddîn*'in maceralarını anlattığı aynı adlı bir eser telif etti. Eserin girişinde, insanların çoğu zaman ilmî eserler yerine biyografi kitaplarına, hikâyelere ve eğlendirici eserlere yönelindiklerini; bu nedenle de eserini hikâye üslubuyla kaleme aldığını söyler. Arap edebiyatında romana doğru geçişin ilk adımlarından olan bu eserde, 'hikâye - gezi - gözlem - hatırat' gibi edebî türlerin harmanlandığı görülür.

Bu çalışmada Ali Mubârek'in *Alemuddîn*'i dikkatle çözümlenecek ve 'ben'in izleri 'öteki'nden hareketle takip edilecektir. Temel iddiamız, bu özellikleriyle *Alemuddîn*'in bir tür 'ben-anlatısı' olarak okunabileceğidir. Dolayısıyla söz konusu iddia örneklerle gösterilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler

Ali Mubârek, *Alemuddîn*, ben-anlatısı, öteki, kendisi

Abstract

Egyptian people who got well acquainted with the West through Napolion Bonaparte's occupation of Egypt in 1798 deepened their acquaintanceship with the West via the students sent to France and in a sense attempted to find their own self by getting to know the other. One of the important witnesses to this process is Ali Mubarak. Ali Mubarak who was sent to France to receive education in the beginning of the 19th century along with the children of amirs and pashas learnt French and became acquainted with the dominant culture of knowledge.

Subsequently Ali Mubarak compiled a book in which he narrated the adventures of *Alamuddîn* who left for Europe to earn money. In the introduction of the book, he remarks that people more often than not gravitate towards biographies, stories and entertaining books as opposed to academic works. He remarks that he therefore wrote his book in the manner of a story. As one of the first steps towards transitioning to novels in Arab literature, a blend of literary genres such as story, travel writings and diary can be observed. Nonetheless due to the shocking similarity between the author and his character the book can be considered as a memoir.

This study will thoroughly analyze Ali Mubarak's *Alamuddîn* and the traces of the self will be pursued through the other. Our main claim is that *Alamuddîn* can somewhat be read as a self-narration. In this presentation the claim in question will be presented with examples.

Keywords

Ali Mubarak, *Alamuddîn*, self-narration, the self, the other

Giriş

İnsanın, kendini tanıması, tanımlaması, anlamlandırması ve kendi-olmaya-na tanıtması, kendini başkalarının seyredebileceği bir şekilde yaşam sahnesinde göstermesi, temsil etmesi, tabiri caizse doğası gereği bir ihtiyaçtır. Bir insanın başkalarını gözlemek istemesi ve başkaları tarafından gözlemlenmek arzusu, kısaca göz-altında bulunmak, insan doğasının kendini bir ifade şekli, bir var-olma tarzı olarak görülebilir. Bu istek belki de insanın varlık sahnesinde yalıtılmış bir şekilde var-olma korkusundan kaynaklanabilir. Nitekim bir insan tek başına kaldığında bile yapayalnız değildir; çünkü kişinin kendiyile konuşma imkânı vardır. Bunun yanında insan kendi içinde kendi-olmayana bürünerek, bir söyleşiyi tahayyül ve bunu muhayyilesinde temsil edebilir. Konuşulan-başkası, aslında kendine ait bir parçanın ötekileştirilmesinden başka bir şey değildir. Çok basit bir tabirle, insanın kendiliği, kendi içinde farklı rollere bürünerek, muhayyilesinde bir tiyatro oynama imkânına sahiptir.

Bu çalışmada bir insanın kendini tanıması, tanımlaması ve anlamlandırması üzerinde duracağız. Bilindiği üzere tarih boyunca dinler, felsefî sistemler, mistik öğretiler vb. başta olmak üzere pek çok kurum bu ihtiyacı gidermek üzere farklı yollar önermiştir. Hatta ‘insanın kendi doğasının bilgisine ulaşmak’ diye özetlenebilecek insan felsefesi, felsefenin içinde önemli bir yer işgal etmiştir.² Fârâbî, İbn Sînâ, Gazzâlî, İbn Rüşd ... gibi İslam düşüncesinin önemli isimleri de insanı evrende konumlandırma yarışında bir adım önde olmuşlardır. Söz konusu yollardan biri kendini tanıma, tanımlama ve anlamlandırma işini ‘öteki’ ya da ‘başkası’ üzerinden yapmaktır. Burada tüm sosyolojik yüklerini dışarıda bırakarak daha çok ‘öteki’ kavramını kullanacağız.³ Buna göre, kişinin *karşısına* ya da *karşıtına* koyduğu *ötekiyi*

2 Antik Yunan’da Sofistler insan ve insan doğasıyla ilgili konularla ilgilenmişler; sonrasında Sokrates insanın kendisiyle, toplumla ve evrenle ilişkisini ahlâkî bir zeminde sorgulamıştır. Çünkü ona göre insanın gayesi mutluluk olup mutluluğa giden yol insanın kendini tanımasından geçmektedir. Sokrates’ten başlayarak günümüze kadar pek çok düşünürün insanı merkeze alarak tartıştığı “benlik” kavramı insan felsefesinin ana kavramıdır. Bkz: Mustafa Günay, *Felsefe Tarihinde İnsan Sorunu* (İzmir: İlya Yayınları, 2006). Ayrıca benlik kavramı psikoloji başta olmak üzere başka ilim dallarının da önemli bir araştırma alanı olmuş hakkında literatürde farklı yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Hanzade Aslan Yılmaz, “Bir Derleme: Benlik Kavramına İlişkin Bazı Yaklaşımlar ve Tanımlamalar”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 48, Nisan 2016, s. 79-89. Modern çalışmalarda özellikle 20. yüzyılın başlarında benlik teorisini geliştiren W. James’in önemli etkisi olmuştur. W. James, *The Principles of Psychology*. (London: Dover Publications, 1950).

3 Öteki ve ötekileştirme kavramlarının kullanımları için bkz: Tuba Çay Sağlam, Mustafa Yaşar, “Teori-de, Pratikte ve Araştırmalarda Öteki ve Ötekileştirme,” *Turkish Studies* 12, no. 3, 135-154.

olumlu ya da olumsuz niteliklerle *belirlenmesi*, bir yönüyle kişinin kendini belirlemesi anlamına gelir. Burada kullanılan belirleme, en genel anlamıyla tanıma, tanımlama ve anlamlandırma süreçlerini birlikte içerir. Aslında kişinin ötekini belirlemesi, onu sınırlaması demektir ve sınırlama insan idrâki için şarttır; çünkü sınırlanamayan, belirlenemeyen idrak edilemez. Ancak ötekine ilişkin her sınırlama, kişinin kendine de bir sınır çizmesi, kendini de tanımlamaya hazır hâle getirmesi demektir. Söz konusu belirleme işi *kişisel boyutta* yapılacağı gibi *toplumsal boyutta* da yapılabilir. Yani, bir toplum, o toplum için öteki olan bir toplum üzerinden kendini belirleyebilir, konumlandırılabilir.⁴ Şimdiye kadar söylenenleri çokça kullanılan Barbar kelimesi üzerinden, herkesin bildiği bir örneğe işaret ederek tamamlamak mümkündür: *Barbar* kelimesi, mesela, *öteki* anlayışı için temsil gücü yüksek iyi bir örnektir. Grekler, iklim teorisinden de hareketle kendilerini dünyanın merkezinde görmüşler; kendi konuştukları dili de *logosun* bir ifadesi kabul etmişlerdir. Bu ilkedен hareketle Grekçe konuşmayanları da *barbar* olarak adlandırmışlardır. Özellikle aşırı soğuk ve aşırı sıcak iklimlerde yaşayan insanları *logosla* doğal olarak irtibât kuramayan bir tür *behâim* seviyesinde yabanî hayvan olarak görmüşlerdir.⁵ Pek çok benzer örnek verilebilir: İbraniler⁶, Romalılar⁷, Araplar, belki de hemen tüm topluluklar kendilerini bir-arada tutmak, hatta korumak için, kendi-olmayanları, ötekiyi belirli bir sınırın ötesinde tutmaya çalışmışlardır. Kendileri de o sınırın berisine konuşlanmışlardır. ‘Öteki’, hatta ‘ötekiler’ üzerinden ‘beriki’yi hatta ‘berikileri’ tanımlama için belki de en güzel örneklerden biri Kâdî Sâid Endelûsî’nin *Kitabü’t-Tarîf fi Tabakâti’l-Umem* adlı eseridir. Tarihteki toplumları *bilgi üretenler* ve *bilgi üretmeyenler* kategorisi üzerinden ikiye ayıran Kâdî Sâid, eserinde esas itibarıyla Müslümanlara, özellikle de Endülüsülere berikiler arasında bir yer belirlemeye çalışır.⁸

4 Ötekileşmek ve ötekileştirmenin kimlik ve aidiyetle olan ilişkisi hakkında geniş bilgi için bkz: W. E. Connolly, *Kimlik ve Farklılık*. Çev. F. Leksizalın (İstanbul: Ayrıntı, 1995).

5 G. Halsall, *Barbarian Migrations and the Roman West 376-568* (Cambridge: Cambridge University Press, 2007).

6 M. Hengel, *Jews, Greeks, and Barbarians*. çev. J. Bowden (Philadelphia: Fortress Press, 1980). Batı’nın barbarlar üzerinden kendilerini konumlandırması hakkında geniş bilgi için bkz: Murat Tural, “Batının Modern Dünyayı Şekillendiren Barbarlar Yaklaşımı Üzerine Bir Değerlendirme,” *VI. Uluslararası Eğitim Tarihi Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. Ed. Cemal Avcı ve diğerleri (Bolu: Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Yayınları, 2019), 656- 678.

7 R. Collins, *Early Medieval Europe 300-1000* (New York: St Martin’s Press, 1991).

8 Kâdî Sâid Endelûsî, *Kitabü’t-Tarîf fi Tabakâti’l-Umem*. Nşr: Gulam Rıza (Tahran: 1374); Çev: Ramazan Şeşen, *Milletlerin Bilim Tarihi* (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2014).

Öteki üzerinden kendini konumlandırma ve tanımlama özellikle 19. yüzyıldan sonra yaygınlaşmıştır. Hatta bu davranış, 19. yüzyılda istikametini Batı olarak belirlemiş Doğu toplumları -Batı ve Doğu kavramlarının delâletleri açısından sorunlu olduklarını bilerek kullanıyorum- için karakteristik bir özellik hâlini almıştır. Dolayısıyla *mağduriyet* hatta *yenilmişlik* psikolojisi üzerinden gelişen doğu toplumlarındaki bu *algı*, kendilerinde bulunmadığını, ancak batılıların sahip olduğunu düşündükleri politik özgürlük, teknolojik gelişmeler, askerî üstünlük, ekonomik refah gibi olgular üzerinden gelişmiştir denebilir. İşte Osmanlı iktidarının son bulup Batı ile tanışıklığın gerçekleştiği Mısır'da da aynı karakteristik özelliği yakından görmek mümkündür. Osmanlı iktidarıyla mağduriyet yaşadığına inanan Mısır aydınları teknolojik ilerlemenin, modernliğin ve refahın merkezi olarak gördüğü Batı'ya yönelmiş, kendini Batı üzerinden tanımlama yoluna girmiştir. Medeniyetin beşiği olarak adlandırılan Batı'nın nadiren de olsa olumsuz yanları da bu dönemde yazılmış eserlerde yer bulmuştur. *Self-oryantalizm* diye ifade edilebilecek bu süreci meydana getiren bazı unsurlar mevcuttur: Öncelikle Doğu ile Batı'nın tanışıklık dönemi gelir ki bu çoklukla Batı'nın Doğu'yu işgali ile gerçekleşir; bu tanışıklık döneminde aydınlar sınıfı Batı'ya seyahatler gerçekleştirerek Batı'yı yakından tanırlar; ve bu aydınlar Batı toplumlarındaki değerler ile kendi toplumlarındaki değerleri karşılaştırıp Batı değerlerini üstün görürler; bunun sonucunda da üçüncü dünya ülkelerinde hakim kılınan Batı merkezli milliyetçilik ile ulus devletler ortaya çıkar. Tüm bunlardan hareketle self-oryantalizm modern-ulus devletlerin oluşturulmasında bilinçli bir şekilde modernleştirmeyi hedefleyen liderler eliyle gerçekleştirilen, sömürgecilik sonrası dönemde ise yine modernleşmeyi hedefine koymuş ve sömürgeciler ile temas halindeki entelektüeller tarafından sömürge sonrası uygulanacak bir politik strateji olarak tarif edilebilir. Yani sömürge sonrası, aydınlar sınıfında ve devlet pratiklerinde oryantalizm içselleştirilmiştir.⁹

9 Bünyamin Bezci ve Yusuf Çiftçi, "Self Oryantalizm: İçimizdeki Modernite ve/veya İçselleştirdiğimiz Modernleşme," *Akademik İncelemeler Dergisi*, 7/1, 2012, s. 139-166. Ayrıca Self-oryantalizm bağlamında son dönem Osmanlı ve ilk dönem Türkiye okuması için bkz: Yusuf Yetiş, "Self Oryantalizm ve İçselleştirilen Batılılaşma", (İstanbul, Strateji Düşünce ve Analiz Merkezi, 2022). http://www.sdam.org.tr/image/foto/2022/05/09/oryantalizm_1652074697.pdf.

Ali Mubârek ve Alemuddîn adlı eseri

Çağdaş Arap literatüründe 1798’de Napolyon Bonapart’ın önderliğinde Mısır’a yapılan Fransız hamlesinin Mısır halkı için *aydınlanmayı* bir başka deyişle *uyaniş* (nahda) yani Rönesans’ı başlattığı kabul edilir. Böylece de Batı’nın pek çok şeyiyle beraber edebî unsurları da Arap edebiyatındaki yerini alır. Makâme, seyahatnâme, siyâsetname, müsâmerât gibi yazı türleri yerini roman, hikâyeye, tiyatro ve benzerlerine bırakır. Ali Mubârek’in *Alemuddîn* (1882)¹⁰ adlı çalışması da esas itibarıyla yazarın Avrupa’ya yani modernleşmeye doğru yaptığı seyahatinin roman unsurlarının da kullanılarak gözler önüne serilmesidir. Bilindiği üzere aynı hedefle yapılan Rifâa Râfi et-Tahtâvî’nin yolculuğunu satırlara döktüğü eseri *Tehlîsu’l-İbrîz fî Telhîs-i Bâriz* (1834) bu alanda yazılmış ilk eserdir.¹¹ 19. yüzyıla has *gerçekçi romanlar* diye de adlandırılabilir Mısır’daki bu yazım türü, halka yeniden şekillenmekte olan Mısır için yeni bir *teklif* sunar aslında. Bir başka açıdan bu seyahatler temsilini ‘ben’de bulan zâtın keşfedilmesine ve ‘öteki’ni temsil eden Batı ile tanışıklığa odaklanmış seyahatlerdir. Aralarında farklar olmakla beraber her iki yazar da -Tahtâvî ve Ali Mubârek-; doğu-batı, geçmiş-şimdi-gelecek, coğrafya-tarih, gerçek-hayal arasındaki karşıtlıkları edebî bir kalıba dökerek Mısır insanı için yeni bir *teklif* sunmayı hedeflemiştir.

Elbette benzerlikleri yanında iki çalışma arasında önemli farklılıklar vardır. Bu farklar bu çalışmanın ana iddiası, yani “öteki üzerinden kendini ele vermek” açısından son derece önemlidir. Çünkü, Tahtâvî’nin eseri bir tür otobiyografidir (yani sîre zâtiyye). Anlatının mekânı Fransa, özellikle Marsilya ve Paris gibi şehirleridir. Üslubu *iç-monolog*dur: Yazar gördükleri karşısında önce şaşırır; sonra kendi kendine sorular sorar; akabinde de bu sorulara yine bizzat kendisi cevap üretmeye çalışır ve bunu monolog yoluyla okuyucuya aktarır. Eserin yazım nedeni de bizzât Tahtâvî’nin yani yazarının yolculuğudur.¹²

Ali Mubârek’in *Alemuddîn* adlı eseri ise tam bir otobiyografi (sîre zâtiyye) değildir; belki de tam tersine *sîre gayriyye* diye adlandırılabilir yani ötekinin sîreti, ötekinin biyografisi.

10 Ali Mubârek, *Alemuddîn*, 4 cilt (İskenderiyye: Matbaa Cerideti’l-Mahrûse, 1882).

11 Rifâa Râfi et-Tahtâvî, *Tahlisu’l-İbrîz fî Telhîs-i Bâriz* (Kahire: Kelimât Arabiyye, 2011).

12 Tahtâvî’nin eserinin ben ve öteki açısından incelenmesi ve Alemüddîn ile karşılaştırılması için bkz: Şükran Fazlıoğlu, *Arap Romanında Türkler* (İstanbul: Küre Yayınları, 2006), s. 190-192.

Ali Mubârek kendisi bir Ezher şeyhi olmamakla beraber kahramanı bir Ezher şeyhidir. Ancak bu ayrıntı dışında ailesi hakkında verdiği malumat uyuşmaktadır. Bir araştırmacı eserin kahramanının adıyla ilgili ilginç bir tespitte bulunur: “Ali Mubârek, kahramanın adını özenle seçti: Çünkü kendi isminin ilk 2 harfi ile babasının adının ilk harfini birleştirdi; sonuna da ‘din’ ekledi: Alemuddîn. Bu kisve altında *kendini* gizledi.”¹³ Bu tespit çok da aşırı bir yorum değildir; çünkü yazar *Alemuddîn*’de kendine dair pek ipucu bırakmış gibi görünmemekle birlikte, kahramanın babasının, “oğlu önde gelen *müçtehit* bir âlim olsun” diye bu ismi verdiğini söylemesi iddiayı desteklemektedir.¹⁴ Daha eserinin girişinde yazar kahramanın babası için şunları söyler: “Mısır’ın köylerinden birinde ailesinin geçmiş asırlarda yaptığı gibi köyün camisinde hem namazları kıldıran hem de köyün çocuklarına Allah’ın kitabını öğreten köyün fakihlerinden bir adam olduğu anlatılır. Bu erdemli adam geç yaşında bir erkek çocuğuyla rızıklandırıldı ve o da oğlu önde gelen müçtehid alimlerden olsun diye ona Alemuddîn adını verdi. Sonrasında onu edep üzere yetiştirdi. Çocuk babasından Allah’ın kitabını, bazı küçük metinleri ve başlangıç ilimlerinin ana prensiplerini okudu...”¹⁵ Baba, sonrasında da tek oğlunu ilmi ve edebi öğrenmek üzere Ezher’e gitmesi için yönlendirir. Babanın oğlunu Ezher yolculuğuna hazırlayışı metinde şöyle tasvir edilir: “...bu niyetle istihareye yattı; aklı yatıp gönlü rahatlayınca oğlu için (fakirlikten dolayı) az da olsa aزیğını hazırladı ve Kahire’de bulunan meşhur tacirlerden bir arkadaşına oğlunu ona emanet ettiğini belirten bir mektup yazdı. Mektupta ondan oğlunun tüm işlerinde ona baba gibi olmasını rica ediyordu...”¹⁶ Yaşlılığın hırpaladığı, gözlerini kör ettiği annesi de bu ayrılığı “kemal ehlinin vasıflarıyla donanmasını” umarak kabul etti.¹⁷ Fakirlik içinde geçen eğitimi sırasında anne babasının ölümüyle kız kardeşlerini de Kahire’ye yanına almak zorunda kalır, sorumluluklarıyla beraber fakirliği de artar. Gündüzlerini ders ile gecelerini de maişetini kazanmak üzere çalışmakla geçirir.¹⁸ Evlenerek en azından kardeşlerinin sorumluluğunu paylaş-

13 Ehâb Attâ, *Kırâa fi Rivayeti Alemuddîn li Ali Mubârek*, fhttps://www.academia.edu/40166758/%D9%82%D8%B1%D8%A7%D8%A1%D8%A9_%D9%81%D9%8A_%D8%B1%D9%88%D8%A7%D9%8A%D8%A9_%D8%B9%D9%84%D9%85_%D8%A7%D9%84%D8%AF%D9%8A%D9%86_%D9%84%D8%B9%D9%84%D9%8A_%D9%85%D8%A8%D8%A7%D8%B1%D9%83_1

14 Ali Mubârek, *Alemuddîn*, c. I, s. 9.

15 Ali Mubârek, *Alemuddîn*, c. I, s. 9.

16 Ali Mubârek, *Alemuddîn*, c. I, s. 10.

17 Ali Mubârek, *Alemuddîn*, c. I, s. 21.

18 Ali Mubârek, *Alemuddîn*, c. I, s. 22-28.

mak ister. Ancak evlilik, yükünü daha da artırır. Karısının da ısrarlarıyla daha fazla kazanmanın yollarını arar.¹⁹ Karşısına çıkan bir İngiliz oryantalist kurtuluşu olur. "...Fırsat kolluyordu. Çok geçmedi ki Arap dilini öğrenmek ve Arap dili ilimlerini okumak için Kahire'ye gelmiş bir İngiliz ile anlaştı."²⁰ Elinde *Lisânu'l-Arab*'ın bir el yazma nüshası bulunan bu İngiliz kendisiyle bu metni çalışacak birini aramaktadır. Sonuçta bu İngiliz oryantalist ile birlikte Arap dilinin bu ünlü ve kapsamlı sözlüğünü çalışmak üzere İngiltere'ye doğru yolculuğa çıkarlar.²¹

Anlatının mekânı ise bir Ezher şeyhi ve İngiliz bir oryantalistin İngiltere yolunda uğradıkları çeşitli yerlerdir. Yolculuk İngiltere'ye doğru olsa da romanın büyük bir bölümü Fransa'da geçer ve Fransa'yı konu alır. Bu durum oldukça ilginçtir çünkü Ali Mubârek kendine kahraman olarak İngiliz bir oryantalisti seçer; İngiltere'ye doğru yola çıkar; ancak Fransa'da eğleşir. Bu güzergâh Mısır'ın batılılaşma macerasıyla da son derece uygundur: Neticede Fransa'da eğleşmekle birlikte Mısır'ın gittiği yer İngiltere'dir: "*Modernleşmek istiyorsan Fransa'ya uğra ama İngiltere'de karar kıl*". Diğer ana karakterler yanına aldığı oğlu Burhâneddin ile gemide tanıştıkları ve yolculukları boyunca onlara eşlik eden denizci Yakup'tur.

Anlatıda diyalog, birbirinin karşısına konumlandırılan iki farklı kültürden gelen iki kişi arasında geçer. Ali Mubârek'in kendi soruları ve bu sorulara verdiği cevapları vardır; ancak bu soruları hayalî bir yolculuk üzerinden yanıtlamaya çalışır.

Ali Mubârek'in Batı'ya yolculuğu konu edinen *Alemuddîn*'i aslında 1500 sayfayı bulan kurgusal bir anlatı olarak kabul edilir. Müellif eserini '*musâ-mere*' adını verdiği bölümlere ayırarak yolculuğu esnasında gördüklerini düzenli bir şekilde karşılıklı diyaloglarla okuyucuya aktarır. Örneğin Kahire'den İskenderiye'ye giderlerken bindikleri tren yazarın trenin çalışması ile alakalı bilgi vermesi için bir araçtır. Yine İngiliz oryantalistin Burhâneddin ile Fransa'da gittikleri tiyatro, yazarın tiyatro ve Fransızların eğlence kültürleriyle alakalı düşüncelerini sunmak için araçtır. Bu bölümlemeler için seçilen başlık da önemlidir çünkü *müsâmere* "gece karşılıklı hikaye anlatmak, gece vakti karşılıklı konuşmak" demektir ve *semer* kelimesinden türetilmiştir. Eğlenmek amacıyla karşılıklı hikâye anlatmayı ifade eden bu

19 Ali Mubârek, *Alemuddîn*, c. I, s. 28-69.

20 Ali Mubârek, *Alemuddîn*, c. I, s. 70.

21 Ali Mubârek, *Alemuddîn*, c. I, s. 69-71.

başlık altında Ali Mubârek, eser boyunca söylemek istediklerini diyaloglar halinde verir. Bu ona konuyu canlı bir şekilde tartışma fırsatı verdiği gibi anlatıyı düz yazıdan hayali ortama aktarma imkânı da sağlamıştır.

Biraz önce de işaret edildiği üzere, eser, Alemuddîn adında bir din âliminin, bir İngiliz oryantalistin davetiyle çıktığı İngiltere yolunda Fransa’ya yaptıkları yolculuğu tasvir eder. Trenle Kahire’den İskenderiye’ye; gemiyle İskenderiye’den Marsilya’ya; oradan da Paris’e gidilir. Görünen neden şudur: İngiliz oryantalist, maddî sıkıntılarla boğuşan bu din aliminden İbn Manzûr’un *Lisânu’l-Arab* adlı sözlüğün tercümesi konusunda yardım ister. Alemuddîn de oğlu Burhâneddîn’i alarak bu İngiliz oryantalistle beraber yola çıkar. Denildiği üzere bu tercihlerin hiçbiri tesadüfî ve geliş güzel değildir. Tam bu yıllarda özellikle Ernest Renan’ın (ö. 1892) Arap medeniyetinin insanlığa tek katkısının dilde olduğu vurgusu göz önünde bulundurulmalıdır.²² Araplar, Batı’ya dil ve dille ilgili bilimler konusunda verecek bir şey sahiptir; ancak maddî konularda muhtaçtırlar. Alemuddîn en nihayetinde yaşlı bir Mısırlı’dır; eskimiş bir *Alem*dir (bayraktır); oğlu ise yeni dünyayı, özellikle Fransa’yı ve İngiltere’yi tanıyarak dinin yeni *Burhân*’ı (kanıtı) olacaktır. Dolayısıyla kahramanlar için gelişigüzel isimler değil hikayenin kurgusuna destek sağlayan isimler seçilmiştir. Kısaca, Ali Mubârek’in metni aslında Arap dünyasının, Batı’yı keşfi ile fark ettiği ve hayranlık beslediği, zaman zaman da eleştirmekten çekinmediği, Batı üzerinden kendini konumlandırması olarak okunabilir. Yazar bu konumlandırmaya Mısır halkını da şahit kılar; kılmaya çalışır.²³

Daha da ilginç olanı şudur: Ali Mubârek’in *Alemuddîn*’den önce Makrîzî’nin *Hitât*’ı formatında Mısır’ın topografyası ve tarihi hakkında kaleme aldığı *el-Hitatu’t-Tevfikiyye* adlı bir eseri daha vardır.²⁴ *Alemuddîn*’in, bu eserin kurgu ile yeniden inşası olduğu söylenebilir. Bir başka ifadeyle Ali

22 “6. yüzyılda İlkçağ medeniyetinin yok olması ile 12. ve 13. yüzyıllarda Avrupa dehasının doğuşu arasında Arap devri denilecek bir devre vardır ki, onun devamınca beşer zekâsının intikali, İslamîliği kabul eden bölgeler vasıtasıyla olmuştur. Arap bilimi denilen bu bilimin hakikaten Arap olan nesi vardır? Dil, yalnızca dil...” Ernest Renan, *Discours et Conférences* (Paris: Calman Levy,1883), 375-401; “İslamlık ve Bilim”, *Nutuklar ve Konferanslar*. Çev. Ziya İshan (Ankara: Sakarya Basımevi, 1946), 197-198.

23 Ali Mubârek’in eserinin ben ve öteki açısından incelenmesi ve özellikle eserde Türklerin ve Osmanlı’nın konumlandırılması için bkz: Fazlıoğlu, *Arap Romanında Türkler*, 192-195.

24 Ali Mubârek, *el-Hitatu’t-Tevfikiyyetu’l-Cedide*, (Mısır: el-Matbaatü’l-Emiriyetu’l-Kübra, 1998). Eserin birinci baskısı Bulak’ta 20 cilt olarak 1305/1887 tarihinde yapılmıştır. Ayrıca meşhur Memlûk tarihçisi Makrîzî’nin *Hitât*’ı için bkz: el-Makrîzî, *el-Mevâiz ve’l-İtibâr fî Zikri’l-Hitât ve’l-Âsar*, nşr: Selim Muhammed (Beyrut, Daru’l-Kütübü’l-İlmiyye, 2021).

Mubârek *Alemuddîn* adlı kurgusal metnini oluştururken Mısır tarihi, kültürü, önemli isimleri gibi pek çok konuda bilgi veren bu eserinden istifade etmiştir. Zira Ali Mubârek, Tahtâvî'yi kaleme aldığı *Tehlîsu'l-İbrîz fî Telhîsi'l-Bârîz* adlı eserini düz yazı olarak düzenlediği için eleştirir; kendi eserini ilgi çekici kılmak için hikaye formatında düzenlediğini ifade eder. Çünkü ona göre bu üslup kendini sadece '*haber verici*' olmaktan çıkarmış ve aydın bir şahsiyet konumuna yükseltmiştir.²⁵ Burada edebiyat-edeb kavramının Abbasîler dönemi ve sonrası "kültürlü-münevver bir kimsenin sahip olması gerekli bilgileri haiz olmak" anlamında kullanıldığı da hatırlanmalıdır.²⁶

Ali Mubârek'in hedefi saf bir şekilde 'Batı'nın üstünlüklerini sıralamak değildir. Amacı kendini de üstünlükleri ve eksiklikleri ile birlikte, bu '*öteki*'nin yanına yerleştirmek; kısaca modern dünyada medeniyet masasında kendine yer bulmaktır. Başka bir ifade ile geri kalmış 'Doğu'yu, modern 'Batı' ile yan yana konumlandırmaktır.²⁷ Ali Mubârek, *Alemuddîn*'in tartışmaya açtığı konularla 'Batı'nın, bilim, teknoloji, siyasî yapı, modern toplum ve ekonomik güç vb. ile gelişmişliğini vurgular. Ancak tüm bunlar ona göre *öğrenilebilir* şeylerdir. Yine de her şeyi öğrenmeye gerek yoktur. Câbir Uşfûr'un da dediği gibi *Alemuddîn*, 'Şark'ı temsil eden 'ben' ile 'Garb'ı temsil eden 'öteki ve yabancı' arasında bir *anlaşma* ve *uzlaşma* kurmaya uğraşır; bunun için de bir çekim alanı, câzibe zemini üretmeye çalışır.²⁸ Bu noktada, Ali Mubârek'in kendi olmaktan çıkıp baş kahramanın şahsında kendini "müçtehit alimlerin önderlerinden" bir Ezher Şeyh'i olarak sunması daha anlaşılabilir hale gelir. Bu aynı zamanda Mısır'ın modernleşmesinin Ezher kurumunun göz ardı edilerek gerçekleşemeyeceği konusunda da siyasîlere bir uyarı olarak okunabilir.²⁹ Metinde birbirine zıt iki karakter tarafından zıtlıkların karşılaştırılması ama bunun bir birlik ve işbirliği içinde yapılma-

25 Ali Mubârek, *Alemuddîn*, c.I, Giriş bölümü.

26 Edebiyat kavramının Cahiliyeden itibaren kullanımı için bkz: İbrahim Yılmaz, "Edebiyat Kavramlarının Semantiği ve Tarihsel Seyri", *Marife* 6, no. 2 (Güz 2006), 165-177.

27 Vedad el-Kadi, "East and West in 'Ali Mubarak's 'Alamuddîn'" *Intellectual Life in the Arab East, 1890-1939* içinde, edit: Marwan R. Buheiry (Beirut: Center for Arab and Middle East Studies, American University in Beirut, 1981), s. 23-25.

28 Câbir Uşfur, "Givâyetü't-tahdîs", *el-Fusul*, 1/12 (1993), s. 9-12.

29 Hem *Alemuddîn*'de hem de *Telhîs*'de müelliflerin Ezher şeyhi ve bu şeyhlerin bir oryantalist olan iletişimlerine dair vurgu dikkate değerdir. Mona el-Sherif, 19. yüzyıl anlatılarındaki şeyh figürünü Avrupa'nın sömürgeci gücüyle karşılaştığında halk direnişinin lideri; ayrıca kültürü ve tarihi koruyan bilim adamı olarak değerlendirmiştir. Mona el-Sherif, "Rethinking the Eurocentric Gaze in Narratives of Urban Modernity: the Shakh, the Flaneur, and the Orientalist in Thahlîs al-İbrîz and Alam al-Dîn", *Middle Eastern Literatures*, 21: 1 (2018), s.29. Makale linki: <https://doi.org/10.1080/1475262X.2018.1492190>.

sı, metni ve Ali Mubârek’in bu kurgu ile yapmak istediğini daha anlaşılır kılar. İlginçtir ki bu karşılaştırma, köyü, eskiyi, dinî eğitimi, vb. temsil eden baba Alemuddîn ile şehri, yeniyi, dünyevî eğitimi temsil eden oğul Burhâneddîn ve karşılardaki İngiliz oryantalist üzerinden yapılır.

Alemuddîn’de cisimleşen Mısır modernleşmesi büyük oranda, bizatihi Ali Mubârek’in kendinden hareketle okunabilir. Çünkü hem mesleği hem de Mısır’da oynadığı rol bunu mümkün kılar. Çünkü, Ali Mubârek Mısır modernleşmesinin de en önemli isimlerinden biridir. Pek çok yüksek idarî görevde bulunan Ali Mubârek, Hidiv I. Abbas döneminde (1844-1854) tarihleri arasında ve Hidiv İsmail döneminde (1863-1879) tarihleri arasında Maarif ve Çalışma Bakanlığı yaptı. Batılı pedagoğlardan aldığı görüşlerden faydalanarak Mısır maarifinin bugün dahi uygulanan ilkelerini tespit etti. Mekteplerin ıslahı konusunda hazırladığı rapor, Mısır maarifine yeni bir düzen vermek için yapılan ilk gerçek teşebbüs olup kendisinden sonra gelen tüm ıslahatçılar için de yol gösterici oldu. Bu konuda Fransa’daki Ecole Normale Supérieure’u örnek alarak Öğretmen Okulu (Dârû’l-ulûm), ayrıca Yabancı Diller Okulu, İdarecilik ve Muhasebe Okulu gibi modern okullar açtı. Mısır Millî Kütüphanesi’ni (Dârû’l-kutubi’l-Mısriyye) kurdu (1870). Matbaalar tesis ederek buralarda okul kitapları bastırıldığı gibi ilmî dergiler de (meselâ *Ravzatu’l-medâris*) neşretti. Kahire yakınında Nil üzerinde baraj yaptırarak (el-Kanâturu’l-hayriyye) sulama kanallarının ıslahı, demir yolu ağının genişletilmesi, başta Kahire olmak üzere şehirlerin imarı gibi çeşitli mühendislik ve bayındırlık hizmetlerinde bulundu.³⁰

Alemuddîn, Ali Mubârek mi?

Bu bilgilerden sonra şu soruyu sorabiliriz: Alemuddîn, Ali Mubârek mi? İlginçtir ki Ali Mubârek (1823-1893), Alemuddîn kahramanını yaratırken bir taraftan kendi otobiyografisinden bazı telmihler sunarken bir taraftan da dönemin başka önemli isimlerinin biyografilerinden istifade etmiştir. Ali Mubârek, eseri *el-Hitatu’t-Tevfikiyye*’de kendi otobiyografisini ayrıntılarıyla anlatır. Ayrıca bu bölüm daha sonra *Hayâtî* başlığıyla müstakil olarak da ya-

30 Kâzım Yaşa Koprman, “Ali Paşa Mübârek”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ali-pasa-mubarek> (11.06.2022); el-Hitatu’t-Tevfikiyye, c. 9, s.37-61; Ali Mubârek, *Hayâtî* (Kahire: Müessesetü’l-Hindâvî li’t-Talim ve’s-Sekâfe, 2012). Ayrıca bu bölüm İngilizceye de çevrilmiştir. Dwight F.Reynolds, “The Autobiography of Ali Mubârek (1824-1893)”, *Interpreting the Self - Autobiography in the Arabic Literary Tradition*, edit. Dwight F. Reynolds, (Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press, 2020), s. 224-240.

yımlanmıştır.³¹ Dolayısıyla kendi hakkında verdiği bilgiler ilk elden eserdeki bu bölümden denetlenebilir. Biyografisinden istifade ettiği isimlerden biri İbrahim ed-Desûkî'dir (1811-1876) ki Ali Mubârek, onun hayat hikayesini de *el-Hıttatü't-Tevfikiyye*'de verir. Buna göre; İbrahim ed-Desûkî Ezher'de öğrenim görmüş fakirlikle boğuşan bir âlimdir. Naklî ve aklî ilimlerde söz sahibi olduğu gibi şeyhi Ahmed el-Marsafî'nin (1815-1890) etkisiyle edebiyat alanında da ilerlemiştir.³² Daha da önemlisi, Ali Mubârek, bu bölümü, Desûkî'nin oryantalist Lane (1801-1876) ile beraber *Tâcu'l-arûs* adlı sözlüğü okuyup birlikte çalışmalarını anlattığı bir makaleden hareketle kaleme almıştır.³³ Hatta Lane 7 yıl süren bu çalışma sürecinden sonra (1842-1849) 1863 yılından başlayarak *Arabic-English Lexicon* adlı 8 ciltlik sözlüğü Londra'da yayımlamıştır.³⁴ Dolayısıyla Alemuddîn karakterinde Ali Mubârek'in hem kendi hem de Desûkî'nin hayat hikayesini birleştirdiği söylenebilir. Her ne kadar İslam Ansiklopedi'sinin ilgili maddesinde Alemuddin'in Desuki'nin hayat hikayesi olduğu söylene de bu bilgi eksiktir. Zira yazar sadece bir şahsiyetin hayatını değil kendisi başta olmak üzere dönemin bazı önemli karakterlerin hayatlarını da eserine bir şekilde dahil etmiştir. Örnek olarak dönemin bir başka önemli karakteri Ahmed Fâris Şidyâk da (ö. 1887) Malta'da misyonerlik çalışmalarında bulunurken 1848'de Londradaki *Kitab-ı Mukaddes* tercümesi komitesinden aldığı bir davetle İncil'in tercümesi için İngiltere'ye gitmiştir.³⁵ Bu noktadan hareketle Alemuddîn karakterinde Ahmet Fâris Şidyâk'ın biyografisinden de parçalar bulunduğunu söylemek yanlış olmaz.³⁶ Hatta bir adım daha ileri gidilerek bu listeye Tahtâvî de eklenebilir. Öyleyse yazar, Alemuddîn karakterini kendi biyografisi ile Desûkî,

31 *el-Hıttatü't-Tevfikiyye*, c. 9, s.37-61; Ali Mubârek, *Hayâtî*.

32 *el-Hıttatü't-Tevfikiyye*, c.11, s.10-13. Ayrıca bkz: Zülfikar Tüccar, "Desukî, İbrahim b. Abdulgaffar," *TDV İslam Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/desuki-ibrahim-b-abdulgaffar> (23.01.2023).

33 Ahmed Emin, *Faydu'l-Hatır*, (Kahire: Müessesese Hindavi, 2017) 3. Cüz, s. 45-56.

34 Bonapart'ın Mısır'ı işgalinden 27 yıl sonra Mısır'a ayak basan Lane, farklı zamanlarda farklı projeler için 3 defa Mısır'a seyahat etmiştir. Bu seyahatlar sonucu telif ettiği *Description de l'Égypte, An Account of the Manners and Customs of the Modern Egyptian, Elf Leyle ve Leyle* tercümesinin yanında üçüncü seyahatini *Arabic-English Lexicon* için malzeme toplamak için yapar ve hayatının sonuna kadar bu sözlükle meşgul olur. Selda Güner Özden, "Bir İngiliz Oryantalistin Portresi (1801-1876)", *Tarih Dergisi*, 73 (2021/1), s. 149-172.

35 Atilla Çetin, "Fâris eş-Şidyâk", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/faris-es-sidyak> (12.06.2022).

36 Alemuddin karakterinin boyutları için bkz: Wen-Chin Ouyang, "Fictive Mode, 'Journey to the West', and Transformation of Space: 'Ali Mubârak's Discourses of Modernization'", *Comparative Critical Studies* 4, 3, s. 331-358.

Ahmet Fâris Şidyâk ve Tahtâvî'nin hayat hikayesinden kesitler kullanarak yaratmıştır.

İmdi; 1239/1823-24 yılında doğan Ali b. Mubârek b. Mubârek b. Süleyman b. İbrahim er-Revcî, kendi anlatımıyla, mütevazi, dindar bir aileden olup Birimbâl el-Cedide köyündendir. Ailesi nesilden nesile aktarılan köyün fakihî görevini yürütmektedir. Zira büyük dedesi Şeyh İbrahim, köyün imamı, hatibi ve kadısıydı. Ondandan sonra gelen nesli de aynı vazifeleri üstlendiler. Bu sebeple de aile Şeyhler ailesi olarak bilinir. Ali Mubârek çok küçük yaşta okuma ve yazmayı öğrendi; Kuran-ı Kerim'i ezberledi. Babası onun, aile geleneğine uyarak, fakih olması için farklı hocaların yanına yerleştirdiyse de Ali Mubârek maruz kaldığı kötü muamelelerden dolayı bu hocaların yanından kaçmayı başardı. İyi yazan bu marifetli ancak fakir genç katiplerin toplumdaki ayrıcalıklı konumlarını fark etti ve katip olmak istedi. Ancak yanında çalıştığı katibin ve etrafındakilerin yine kötü muamelelerine maruz kaldı ve bu isteğinden vazgeçti. Katiplerin de üstünde bir görev alma hevesiyle bir yol ararken babasının Ezher'e gitmesi konusundaki ısrarlarına rağmen Kahire'ye gidip oradaki yazı, matematik, Türk dili gibi derslerin okutulduğu Muniyetu'l-İz adlı okula kaydoldu. Bundan sonra zekası, becerikliliği ve okuldaki üstün başarısı sayesinde Kasru'l-ayn okuluna yatılı olarak girmeyi başardı. Mehmet Ali Paşa bu okulun Tıp okuluna çevrilmesini isteyince buradaki öğrenciler Ebu Zabel okuluna nakledildi. Yazı ve sosyal bilimlerdeki başarısıyla öne çıkan Ali Mubârek matematik ağırlıklı bu okulda da başarı gösterdi ve 1839'da Mühendishaneye kabul edildi. Muhammed Ali döneminde kurulan bu modern okullarda okuyan Ali Mubârek nihayetinde mühendis oldu. Eğitim dönemi fakirlikle mücadele içinde geçen ve bir çıkış yolu arayan Ali Mubârek daha sonra da eğitimini tamamlamak üzere Fransa'ya gitti (1844-1850). Aslında Ali Mubârek ve onunla birlikte 80 kişilik öğrenci grubu Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın Fransa'ya eğitim için giden oğullarına eşlik etmek üzere seçilmişti. Fransız Süleyman Paşa'nın Kahire'de kalması ve hem rütbe hem de maaşın hazır olduğu Mühendishane'de hocalık yapması konusundaki ısrarına rağmen, o daha yüksek rütbe, onur ve bilgi getireceğine inandığı Fransa'ya seyahati tercih etti. Kahire'de kalıp maaş almak kısa vadede fakirliğini giderecekti ama o daha çoğu için bunu kabul etmedi. Çünkü Mehmet Ali Paşa'nın oğullarıyla birlikte olmanın ona daha çok fayda sağlayacağını farkında idi. Fransa'da özel gayretiyle çok iyi Fransızca öğrendi; Fransa ordusundaki Mühendisler okulunda okuyup tec-

rübe kazandı. Ali Mubârek Mısır'a döndükten sonra istediği onur ve rütbe-leri birer birer elde etti. Fransa'da kaldığı sürede kurduğu bağlantılar, dostluklar hayalini kurduğu güçlü ve etkili makamlara gelmesini sağladı. Her ne kadar Said Paşa'nın 1854'te yönetimi ele almasıyla gözden düşüp tenzil-i rütbe yaşadıysa da 1863 yılında İsmail Paşa'nın yönetime gelmesiyle durumu düzeldi ve neredeyse 1893'te ölümüne kadar Mısır'da önemli idari görevlerde bulundu.³⁷ Ali Mubârek hayat hikayesini hiçbir şeyi dışarda bırakmaksızın yaşadıklarıyla, duygularıyla, itiraflarıyla tüm ayrıntıları paylaşarak verir. Aslında gerçek hayatındaki bu gelişmelerin bazıları eserinin kahramanı Alemuddîn'den de takip edilebilir. Alemuddîn karakterini oluştururken dönemin diğer önemli isimlerinin hayatından da istifade etmesi söylediklerinin gücünü arttırma isteğiyle yakından alakalıdır. Alemuddîn ile Ali Mubârek arasında en önemli fark şudur: Alemuddîn babasının isteğine ve onun için çizdiği yola karşı durmaz. Tam tersine babasının isteğine boyun eğer ve Kahire'ye gidip Ezher'deki öğrenimini tamamlar. Bunun yerine oğlu Burhâneddîn'i modern bir okulda okutur. Burhaneddin modern hayatın kurallarını da gayet iyi bilmektedir. Fransa'da İngiliz oryantalist ile birlikte yemek yerken yazar Burhaneddin'in modern hayata uyumunu açıkça vurgular: "Burhaneddin daha önce de defalarca halka açık yerlerde yemek yemişti. Gerekli kuralların tümünü biliyordu. Gayet doğru ve nazik bir şekilde çatal ve bıçakla yemeğini yedi."³⁸ Bir parantez açarak, Ali Mubârek'in anlatısını bu şekilde kurarak, o dönemde Mısır'daki genel eğilime işaret etmek istediği söylenebilir. Devam edersek: Ezher'den mezun olduktan sonra fakirlikle boğuşan Alemuddîn, babasının ölümünden sonra üç kız kardeşini de yanına almak zorunda kalır. Eşinin daha fazla para kazanması için teşvikleri sonucunda kazanç elde etme yollarını aramaya girişir. Bu arada karşısına *Lisanu'l-Arab*'ı yayımlamakla meşgul olan ve Arap dilinin inceliklerine vakıf olmayı isteyen bir İngiliz oryantalist çıkar. Bu İngilizle birlikte Avrupa'ya doğru yolculukları başlar. İşte burada Desûkî'nin biyografisi devreye girer. Zira Desûkî ile ilim arayışı içinde Kahire'ye giden İngiliz oryantalist Edward William Lane'in (1801-1876) bir araya gelmesi Alemuddîn'in hikâyesinin bir diğer yönünü oluşturur. Alemuddîn de Desûkî gibi Ezher mezunu fakir bir gençtir. Ancak bu *örtüşüklük* birebir değildir. Alemuddîn'in ilim yolculuğu hayalî bir davet üzerine kuruludur. Ayrıca Desûkî 'nin hikayesi Lane'nin İn-

37 Ali Mubârek, *Hayâtî*, s. 6-12; *el-Hitatu't-Tevfîkiyye*, c. 9, s.37-61.

38 Ali Mubârek, *Alemuddîn*, c. II, s. 424.

giltire'ye dönüşüyle son bulurken Alemuddîn'in hikayesi bu İngiliz ile birlikte Batı'ya doğru bir yolculukla devam eder. Zira Desûkî ve Lane'in çalışması Kahire'de gerçekleşmiş; ikili birlikte seyahat etmemiştir. İlginçtir ki, Ali Mubârek, tam bu noktada, Tahtâvî 'ye bağlanır. Çünkü bu noktadan sonraki anlatısı Tahtâvî'nin kendisinden önce kaleme aldığı *Tehlîs* ile benzerlik arz eder. O da aynen Tahtâvî'nin yaptığı gibi Fransa'da yaşarken şahit olduklarını sistematik bir şekilde okuyucuyla paylaşır.

Aslında Ali Mubârek, hayatının her bir aşamasını ve özellikle Avrupa yolculuğunu okuyucuya birtakım bilgiler sunmak için araç olarak kullanır. Örnek olarak oğlunu Ezher'e eğitime göndermek isteyen babası aracılığıyla yazar, eğitim ve öğretimin faziletine dair birçok şair ve filozofun şiir ve sözlerine yer verir. Aynı şekilde yazarın evlenmek için kendine bir eş araması, evliliğin faziletlerinden bir eşte bulunması gereken şartlara kadar birçok konunun ele alınması ve bu konulardaki görüşünü sunması için ona fırsat verir. Bu, yazarın üslubu olup metindeki her bir *musâmere* başlığı altında farklı bir konuyu gündeme alır.

Tren ve gemide olduğu gibi teknolojik gelişmeler, posta teşkilatında olduğu gibi hizmetler, saraylardaki gibi mimarî, tiyatrolardaki gibi kültürel faaliyetler, caddeler, parklar, kafeler gibi halka açık yerler, yolculukları sırasında görüp konuştukları şahsiyetler ve benzerleri karşılıklı bilgilerin, deneyimlerin ve hikayelerin paylaşıldığı *musâmere* konularıdır. Bu *musâmere*lerde sömürgeci güç ile sömürülenin ilişkisini takip etmek mümkündür. Fransa'da geçen *musâmere*lerde ise yazar bir din alimi ile İngiliz bir oryantalistin yolculuk temasını kullanarak genelde Doğu ile Batı toplumlarının, özelde Mısır ile Fransız toplumunun hayat tarzları, olaylara bakış açıları arasında bir karşılaştırma yapar. Alemuddîn akıllı, Mısır'ı seven ve Mısır için en iyisini isteyen dindar bir gençtir. Burada -tekrar bahasına-kendi biyografisinden çıkararak Alemuddîn'i Ezher'li bir şeyh olarak kurgulaması sorgulanmalıdır. Bu tercihle sanki söylediklerinin Mısır halkı üzerindeki etkisini arttırmak ister gibidir. Ali Mubârek, farkındandır ki, bir mühendis olarak değil bir Ezher şeyhi olarak Mısır halkına ulaşmak, sözünü etkin kılmak için daha kullanışlı bir yöntemdir; dolayısıyla da toplum nezdinde sözünün gücü olan bir karakterle yoluna devam etmek ister. Avrupa'da gördüğü her şeyi kabul etmez. Bazı örf ve geleneklerin kendilerinde daha üstün olduğunu ısrarla vurgular. Örnek olarak kadınların giyim tarzı, güzellik iddiasıyla göğüslerini, omuzlarını, kollarını ... açmaları, kadın-erkek ilişkilerindeki ra-

hatlıkları özellikle vurguladığı konulardandır.³⁹ Tüm bu eleştirilerle birlikte bir taraftan da yanlarında yer almak istedikleri bu toplumun kendilerine has bir ajandaları olduğunu bildiğini ve bunu bilmekle beraber bu yoldan vazgeçilmemesi gerektiğini de hissettirir.

Kitaptaki müsamerelerden birinde Alemuddîn, Asya kraliyet kurumunun başkanının evinde oryantalistlerle dolu bir odadadır. Alemuddîn sömürgeci bir Fransız askerinin Mısır'a girişi sırasında Napolyon'un yakın adamlarından birisi olduğunu öğrendiğinde askerinin Mısır ve Mısırlıları ne denli sevdiğini söylemesine rağmen babasının Fransız ihtilali sırasında Mısır'da yaygın hale gelen kargaşa ortamını anlattığını hatırlatır. Bunun üzerine karşılıklı konuşma birbirini suçlamaya dönüşür. Fransız adam suçu Arapları kıskırtmakla suçladığı Memlûklere atar. Çünkü Memlûkler Fransızlara karşı bir ayaklanma başlatmak istemektedirler. Diğer taraftan Fransız asker, Fransızların Mısır'a Memlûklere karşı halka destek vermek ve onlara yardım etmek için gittiklerini vurgular. Ayrıca destek ve yardım çağrısının bizzat Mısır'ın eşrafından ve din adamlarından geldiğinin de altını çizer. Konuşmasını şöyle sürdürür: "Fransızların Mısır'a karşı iyi niyetini Napolyon'un Kahire'deki barışı korumak adına verdiği kesin emirden anlamak mümkündür. Kahire, Fransızlar sayesinde yeniden inşa edilmiştir." Ancak Alemuddîn de Mısır'ın Fransızlara karşı savaşma haklarının olduğunu savunarak Fransız askere karşı durur. Çünkü vatanlarını korumak, kendilerine saldırana karşı durmak en doğal haklarıdır. Ayrıca Fransızlar, Memlûklerden daha iyi değillerdir. Çalmışlar, çırpılmışlar, katletmişler, zaten kargaşanın hakim olduğu Mısır'ı yıkmışlardır. Özellikle de mescidleri yıkıp, din adamlarına zulmedip, dini değerlerini çiğnediklerinde en büyük zulmü gerçekleştirmişlerdir. Ayrıca Fransızların her bir ürün için koydukları ağır vergiler de unutulmamalıdır. Mısır halkı fakirleşmiştir. Ne zaman ki Mısırlılar Kahire'nin iradesini kendileri ele almak istemişler işte o zaman Batı (Fransızlar) şehri çok büyük bir yıkıma uğratmışlar, başta Ezher olmak üzere eğitim kurumlarını, mescitleri, yerleşim yerlerini yerle bir etmişlerdir. Fransızların verdiği zarar listesi uzayıp gidiyor.⁴⁰ Bu musâmerede sömüren ile sömürülen arasındaki doğrudan anlatım oldukça ilgi çekicidir. Tarihi olayların sömürgeci bir söylem ve yenilikçi bir anlatımla aktarılması sonucu ortaya çıkan ve hem sömürenin hem sömürülenin bakış açılarının verildiği bu bö-

39 Ali Mubârek, *Alemuddîn*, c. II, s.429-440.

40 Ali Mubârek, *Alemuddîn*, c.III, s. 1079-1093.

lüm önem arz eder. Buna göre Fransızların yenilikçilik-modernlik-reform (metinde islah kelimesi kullanılıyor) adı altında yapmaya çalıştıkları gerçekte en hafif tabirle Mısır'ı kontrol altına alma ameliyyesidir. Sonuçta ne Alemuddîn ne de konuştuğu Fransız asker birbirlerinin söylediklerine ikna olur. Ancak bu karşılıklı konuşmanın faydası orada bulunanların özellikle de Burhaneddin'in ve onun şahsında tüm Mısırlı gençlerin Mısır'a karşı Fransız sömürüsünün arka yüzünü ihlas ettirmektir. Bu yüzleşme bir taraflıya da pek de konuşulmayan ve hatta üstü örtülen bir tarihi vakaya iki farklı pencereden bakan iki tarafın yüzleşmesidir. Fransızlar gözüyle modernleşmeye binaen eski Mısır'ın yeniden inşası, Mısırlıların gözündeki modernleşmeyle aynı şey değildir. Mesele, o dönemde İngiltere'ye yönelen Mısır aydınlarının Fransız mirası ile bir türlü hesaplaşması ve Mısırlı gençleri buna hazırlamak olarak da yorumlanabilir.

Sonuç:

Ali Mubârek'in *Alemuddîn* adlı eserinde yapılan inceleme, 'ben'in ve 'biz'in yani kişiliğin ve kimliğin; hatta *kendilik*'in izlerinin 'öteki'nden hareketle takip edilebileceğini göstermektedir. Burada kendilik, kişilik ve kimlik, muhtelif yazım teknikleriyle, tabir caizse optik işlemlerle, ötekine yansıtılmıştır. Görüntüdeki söz konusu optik işlemler ayıklandığında, yani kısaca görüntü düzeltildiğinde, görüneni yakalamak mümkündür. Buna göre Ali Mubârek eserindeki Alemuddîn karakteri ve onun karşısına konumlandığı İngiliz oryantalist karakteriyle 'öteki' üzerinden 'ben'i belirlemiş; 'ben'i 'öteki'nin yanına yerleştirmiştir. Bu kurgu çalışmada, Alemuddîn, ismi zikredilmemiş bir oryantalistle beraber ondan gelen davet ile İngiltere'ye doğru yola çıkar ancak bu yolculuk Fransa'da son bulur. Bu yolculuktan istifadeyle Mısır halkına modern Avrupa'nın bilim ve teknolojiye geldiği nokta gösterilir. Böylece de Arap insanına Avrupa'daki eğitimin tarihini ve yürüttüğü siyaseti gözlemleme fırsatı verilmiş olur. Ayrıca bu yolculuk, Avrupa'nın toplumsal yapıyla tanışıklığa da zemin hazırlamış; başta ekonomi olmak üzere modern Avrupa'nın gelişmesine katkı sağlamış alanlarla tanışmalarını mümkün kılmıştır. Kısaca geleceğe dair hayallerinin anahtarı gibidir.

Kaynakça

- Ali Mubârek. *Alemüddîn*. 4 cilt. İskenderiyye: Matbaa Cerideti'l-Mahrûse, 1882.
- , *Hayâtî*. Kahire: Müessesetü'l-Hindâvî li't-Talîm ve's-Sekâfe, 2012.
- , *el-Hıtatü't-Tevfikiyyeti'l-Cedîde*. Mısır: el-Matbaatü'l-Emîriyyeti'l-Kübra, 1998.
- Bezci, Bünyamin-Yusuf Çiftçi. "Self Oryantalizm: İçimizdeki Modernite ve/veya İçsel-leştirdiğimiz Modernleşme." *Akademik İncelemeler Dergisi* 7, no. 1 (2012): 139-166.
- Collins, R. *Early Medieval Europe 300-1000*. New York: St Martin's Press, 1991.
- Connoly, W. E. *Kimlik ve Farklılık*. Çev. F. Leksizalın. İstanbul: Ayrıntı, 1995.
- Çay Sağlam, Tuba, Mustafa Yaşar. "Teoride, Pratikte ve Araştırmalarda Öteki ve Öte-kileştirme," *Turkish Studies* 12, no. 3, 135-154.
- Çetin, Atilla. "Fâris eş-Şidyâk". *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/faris-es-sidyak> (12.06.2022).
- Emin, Ahmed. *Faydu'l-Hatır*. Kahire: Müessese Hindavi, 2017.
- Fazlıoğlu, Şükran. *Arap Romanında Türkler*. İstanbul: Küre Yayınları, 2006.
- Günay, Mustafa. *Felsefe Tarihinde İnsan Sorunu*. İzmir: İlya Yayınları, 2006.
- Güner Özden, Selda. "Bir İngiliz Oryantalistin Portresi (1801-1876)," *Tarih Dergisi* 73, no.1 (2021), 149-172.
- Halsall, G. *Barbarian Migrations and the Roman West 376-568*. Cambridge: Cambridge University Press, 2007.
- Hengel, M. *Jews, Greeks, and Barbarians: Aspects of the Hellenization of Judaism in the Pre-Christian Period*. Çev. J. Bowden. Philadelphia: Fortress Press, 1980.
- James, W. *The Principles of psychology*. London: Dover Publications, 1950.
- Kadı Saîd Endelüsü. *Kitabü't-Tarîf fi Tabakati'l-Ümem*. Nşr: Gulam Rıza. Tahran: 1374; Türkçe çev. Ramazan Şeşen, *Milletlerin Bilim Tarihi*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurum Başkanlığı, 2014.
- el-Kadi, Vedad. "East and West in 'Ali Mubarak's 'Alamuddin,'" *Intellectual Life in the Arab East, 1890-1939* içinde, ed. Marwan R. Buheiry. Beirut: Center for Arab and Middle East Studies, American University in Beirut, 1981.
- Kopraman, Kazım Yaşa. "Ali Paşa Mübârek". *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ali-pasa-mubarek> (11.06.2022).
- el-Makrîzî. *el-Mevâiz ve'l-İtibâr fi Zikri'l-Hıtat ve'l-Âsâr*. Nşr: Selim Muhammed. Beyrut, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2021.
- Ouyang, Wen-Chin. *Fictive Mode, 'Journey to the West', and Transformation of Space: 'Ali Mubârak's Discourses of Modernization*. Comparative Critical Studies 4, 3.
- Renan, Ernest. "İslamlık ve Bilim," *Nutuklar ve Konferanslar*. Çev. Ziya İshan. Ankara: Sakarya Basımevi, 1946, 183-205.
- Reynolds, Dwight F. "The Autobiography of Ali Mubârak (1824-1893)," *Interpreting the Self - Autobiography in the Arabic Literary Tradition*, ed. Dwight F. Reynolds. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press, 2020.
- el-Sherif, Mona. "Rethinking the Eurocentric Gaze in Narratives of Urban Modernity: the Shakh, the Flaneur, and the Orientalist in Thahlîs al-İbrîz and Alam al-Dîn," *Middle Eastern Literatures* 21, no. 1 (2018), 28-43. <https://doi.org/10.1080/1475262X.2018.1492190>.

Tural, Murat. "Batının Modern Dünyayı Şekillendiren Barbarlar Yaklaşımı Üzerine Bir Değerlendirme," *VI. Uluslararası Eğitim Tarihi Sempozyumu Bildiriler Kitabı* içinde, ed. Cemal Avcı ve diğerleri. Bolu: Bolu Abant Baysal Üniversitesi Yayınları, 2019, 656- 678.

Tüccar, Zülfikar. "Desukî, İbrahim b. Abdulgaffar". *TDV İslam Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/desuki-ibrahim-b-abdulgaffar> (23.01.2023).

Uşfur, Câbir. "Givâyetü't-tahdîs", *el-Fusul* 1 no. 12 (1993), 9-12.

Yetiş, Yusuf. *Self Oryantalizm ve İçselletirilen Batıllaşma*. İstanbul, Strateji Düşünce ve Analiz Merkezi, 2022. http://www.sdham.org.tr/image/foto/2022/05/09/oryantalizm_1652074697.pdf

Yılmaz, Handaze Aslan. "Bir Derleme: Benlik Kavramına İlişkin Bazı Yaklaşımlar ve Tanımlamalar", *Sosyal Bilimler Dergisi*, no. 48 (Nisan 2016), 79-89.

Yılmaz, İbrahim. "Edeb ve Adab Kavramlarının Semantiği ve Tarihsel Seyri", *Marife* 6, no. 2, (Güz 2006), 165-177.

Elektronik kaynak:

Attâ, Ehab. Kırâa fi Rivayeti Alemuddîn li Ali Mubârek, https://www.academia.edu/40166758/%D9%82%D8%B1%D8%A7%D8%A1%D8%A9_%D9%81%D9%8A_%D8%B1%D9%88%D8%A7%D9%8A%D8%A9_%D8%B9%D9%84%D9%85_%D8%A7%D9%84%D8%AF%D9%8A%D9%86_%D9%84%D8%B9%D9%84%D9%8A_%D9%85%D8%A8%D8%A7%D8%B1%D9%83_1